

Inhoud

Inleiding: De grond onder onze voeten 11

1. In het tuincentrum 21
2. Hedendaagse grondeloosheid 39
3. Metaforen 64
4. Het licht op de Jagersweg 73
5. Onverharde wegen 83
6. Een klomp onder de metropool 96
7. Eigendom en economie 106
Over John Locke, Karl Marx en een grote stofwol
8. De prijs van polderland 128
9. Op de volkstuin 145
10. De bruine verleiding 154
Heidegger en de grond
11. Wij zijn hier maar even 178
12. Polis en prikkeldraad 189
13. Over de hekken en verder 208
De dilemma's van vrijplaats Het Domijn
14. De wijde vlakte 222
Over nomaden en hun grond
15. Gewijde aarde te Kethel 244
16. Op de bodem van de ziel 255
Christelijke mystiek en de aarde
17. Zandkorrels 268
Over Spinoza en een verlamde dichteres

18. Het land in de stad	283
<i>De terugkeer van het ommeland</i>	
Terugblik en besluit	298
<i>De dood van dr. Francis Poole</i>	
Dank en verantwoording	321
Noten	322
Bronnen	326

Inleiding

De grond onder onze voeten

Wat voor de hand ligt, ligt niet altijd voor het grijpen. De zon moest miljarden keren op- en weer ondergaan, voordat de mens zich ging afvragen of dat eigenlijk wel een goede voorstelling van zaken was. Zo is het ook met de grond. We staan erop, maar realiseren ons maar zelden wat dat betekent. Het paard dat over het weiland galoppeert en de electricien die een paar honderd meter verderop een lichtmast beklimt delen dezelfde basis. Dat zien we nog wel in. Maar de skater in het park en de bejaarde in zijn serviceflat, zeshoog aan de rand van datzelfde park? Staan zij stil bij wat zij delen? Dat alles in de wereld gedragen wordt? Alleen wie een aardbeving heeft meegemaakt weet dat het niet vanzelfsprekend is.

Naast water en lucht is grond een ruimtelijke preconditionie van het menselijk leven op aarde. De emotionele en culturele waarde ervan is dan ook altijd enorm geweest, wat tot uitdrukking komt in vele mythen, religies, literaire verhalen, beeldende kunst, rituelen en gebruiken. Deze waarden zijn in de moderne tijd echter steeds meer op de achtergrond gedrongen door de eenzijdige rol die grond is gaan spelen binnen het financieel-economische raamwerk. Dat kader is bijna allesoverheersend geworden en het wordt daarom steeds moeilijker erbuiten te treden om grond te kunnen zien anders dan als instrument om geld mee te verdienen. Kunst en filosofie zijn van nature de disciplines die de rijkdom aan culturele, religieuze, sociale en psychische betekenissen

waarmee het begrip ‘grond’ oorspronkelijk omgeven was weer op de voorgrond kunnen plaatsnemen. En dat is precies wat ik in de komende hoofdstukken wil ondernemen.

Een persoonlijke inspiratie voor dit boek ligt in een vroege jeugdherinnering. Ik ben opgegroeid aan de rand van een grote stad, waar destijds nog veel open ruimte was. Het ging om braakliggende velden die op bebouwing wachtten en stukjes weiland die vanuit het ommeland als een soort groene lagunes de stad in kwamen. Ik heb daar veel gespeeld; we groeven bijvoorbeeld onderaardse gangetjes waarin we kostbaarheden bewaarden, zoals een zwerfkeetje of een fietsbel. Op een dag, toen mijn vriendje en ik na de middagpauze weer op de kleuterschool werden verwacht, zijn we op een zo’n veldje blijven spelen. We waren zo gebiologeerd door het gegrave en gewroet in de grond dat we volkomen verrast werden door het hoofd van de kleuterschool dat opeens naast ons stond. Het was bijna halfvier, de school ging uit, en we werden vermist. Het is bekend dat grond een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van kinderen, met name het spelen met zand en water. De combinatie van motorische en tactiele activiteiten met cognitieve ontdekkingen (‘Hé, dit zand komt uit een vierkant bakje, maar het past ook in een rond vormpje’) is een belangrijke prikkel. Maar dat zal je als kind een zorg zijn, het is het avontuur dat trekt. Een groot deel van mijn jonge kinderjaren heb ik op dit soort landjes doorgebracht.

Vier decennia later verscheen Salman Rushdies roman *De grond onder haar voeten* (2000). Daarin is de hoofdrol weggelegd voor een Indiase rockzangeres. Ze wordt bemind door twee mannen, de verteller van het boek en haar muzikale partner. Maar dat doet er minder toe. Het gaat erom dat Vina, de zangeres, dood is en in de onderwereld vertoeft. Het boek is een origineel mengsel en hervertelling van de oude Griekse mythe van Orpheus en Eurydice en die van Persephone en Hades. De roman gaat over de wereldomspannen-

de tover van de rockmuziek, over Indiase en Griekse mythologie, en de liefde natuurlijk. Wat mij indertijd trof was de titel. En dat bleef zo toen ik de roman las – geholpen uiteraard door de liedversie die Bono van Rushdies roman maakte. Nog steeds kan ik enthousiast worden van de manier waarop de hedendaagse geglobaliseerde culturele werkelijkheid in die roman gemengd wordt met de oude chthonische verhalen over dood, liefde en vruchtbaarheid, over de cyclus van de seizoenen en de krachten die muziek kan oproepen.

Mijn belangstelling voor het fenomeen van de stad als locus van het hedendaagse bestaan en daarmee ook als filosofisch thema heeft me de afgelopen jaren intensief voor de vraag gesteld: wat is er nog dat ons aan een plaats kan binden? De ontheemding van de moderne mens is een groot probleem. Die ontheemding hangt samen met de almaar toenemende verstedelijking van het leven. Sociale structuren verdwijnen door toedoen van dezelfde krachten die oude landschappen verdringen. In de steden zelf staat de openbaarheid al jarenlang onder druk. De globalisering heeft mensen losgemaakt uit hun oude vertrouwde omgeving. De moderne media brengen daarvoor een andere wereld in de plaats, die overigens niet uniform is. Maar ze zijn hoe dan ook een kracht die concrete binding met een plaats, zij het eigen haard en huis, de buurt, werk of dorps- en stadsplein, verder ondergraaft.

De betekenis en de rol van de plaats is de laatste decennia op vele manieren aan de orde gesteld. Manuel Castells zag aan het eind van de twintigste eeuw al hoe de netwerksamenleving onze beleving van vaste en fysieke knooppunten in de samenleving aan het ondermijnen was. Hij sprak van de ruimte als een stroom. Meegenomen door de moderne informatie- en mediatechniek, zijn wij op vele plaatsen tegelijk. Daar worden we door de wereldwijde actualiteit heen gezogen. Sommige sociologen hebben de moderniteit zelfs beschreven als een non-plaats, gebaseerd op mobiliteit en

snelheid. De critici van de globalisering reageerden met een oproep tot hedendaags lokaal bewustzijn (glokalisme); historici en romanschrijvers begonnen zich weer te interesseren voor de verhalen van een bepaalde streek, stad of wijken in de metropool. Het bewustzijn dat ook de moderne mens bindingen heeft aan concrete plekken op aarde en dat de wereldgeschiedenis vanuit al deze plaatsen tot stand komt en daarmee een dynamiek is die uit vele verschillende bronnen wordt gevoed, is sterker geworden. De steeds verdergaande schaalvergroting en uniformering putten de diversiteit uit die nu juist altijd de motor van vernieuwing en verandering was. In de geschiedenis van grote steden als Rome, New York en Bombay is dat in elk geval zo geweest: diversiteit gaf impulsen tot economische en culturele vernieuwing. Ook in de landbouw is monocultuur een gevaarlijk verschijnsel, dat op wereldschaal gezien en aangedreven door kortetermijnbelang in economisch opzicht, lokale rassen vernietigt en de voedselvoorziening kwetsbaar maakt voor een catastrofe. Tijdens het werk aan mijn boek *Welkom in Megapolis* (2008) kwam steeds vaker de gedachte op dat ‘de plaats’, in zowel abstracte als in een heel concrete betekenis, nog iets anders veronderstelt dan tijd en ruimte: verhalen, gebouwen, landschappen moeten ergens hun beslag krijgen. De meest concrete basis daarvoor noemen we ‘grond’. En zo mengden een speelveldje uit mijn jeugd, Rushdies roman en de problematiek van de mondiale verstedelijking zich tot de onderneming waarvan dit boek verslag doet: een zoektocht naar de grond van het bestaan, waarbij grond bijna letterlijk moet worden opgevat.

Als wij in een gesprek vragen naar de bestaansgrond van een organisatie, instituut of bedrijf, dan willen we graag weten wat die organisatie te bieden heeft. Zo’n vraag kun je niet stellen als het gaat over de bestaansgrond van steden en mensen. Je kunt hooguit uitleggen hoe Amsterdam is ont-

staan en hoe de stad zich in de loop der tijd ontwikkeld heeft. Maar Amsterdam is meer dan de geografische geschiedenis. Amsterdam is ook de collectiviteit van zijn burgers, de verhalen die men elkaar vertelt en de mate waarin zij een zekere sfeer met elkaar delen. Datzelfde geldt voor individuen. Vraag iemand naar haar bestaansgrond en je debiteert niets minder dan een enorme belediging. ‘Annemarie, waarom besta je eigenlijk?’ Als je geluk hebt antwoordt ze: ‘Dat vraag ik me ook wel eens af’, maar vermoedelijk loopt de ontmoeting anders af. Annemarie is het product van haar ouderlijke genen, haar omgeving en geschiedenis. Maar dat alles tezamen is niet haar bestaansgrond. Als we daarover spreken zal ook Annemarie zelf aan het woord moeten komen. Het gaat er mede om wat zijzelf als het dragend beginsel van haar leven ervaart. Dat subjectieve aspect is in het begrip ‘grond’ inbegrepen.

Dit boek is een filosofische verkenning van het fundament van onze moderne, stedelijke samenleving. Dat fundament is enerzijds de grond waarvan wij eten en waarop wij bouwen, maar het is anderzijds ook de grond in de zin van ons redelijke denken. Het laatste houdt verband met het eerste omdat het denken deel is van het menselijk leven, en als zodanig dus deel van de natuur die ons leven op aarde mogelijk maakt. Een dergelijke verkenning is, ontdekte ik al snel, niet mogelijk, of onwaarachtig zelfs, als de menselijke ervaring uit beeld blijft of alleen maar in abstracte zin wordt aangestipt. Ik ben daarom tijdens mijn beschouwelijke onderneming direct in het begin al op zoek gegaan naar gesprekspartners en mensen die ervaringskennis bezitten die ik moest missen. De gesprekken die ik met hen gevoerd heb komen voort uit nieuwsgierigheid naar wat grond voor hen betekent. Ze zijn daarmee een substantieel onderdeel geworden van dit project. Ze zijn niet bedoeld als praktische illustratie van wat elders in abstracte lijnen is neergezet – sterker: ze hebben die lijnen medebepaald. Ik had me bij-

voorbeeld nooit zo sterk gerealiseerd dat de tijd letterlijk in de grond ligt opgeslagen als ik niet met een stadsarcheoloog was gaan praten. Het is de optelsom aan vertelde en onvertelde verhalen, opgeslagen onder onze voeten, die de identiteit van een plaats constitueert, en wel heel tastbaar. Onze wezenlijke situatie is niet anders dan die van de Aborigines: de grond is de geschiedenis, zo rusten we letterlijk in en op de tijd, ook wij, stadsmensen.

Vier filosofen spelen in de komende hoofdstukken een overwegende rol. Dat zijn Hannah Arendt, Martin Heidegger, John Locke en Gilles Deleuze. Het is een heterogeen gezelschap, maar het zal blijken dat ze elk belangrijke ideeën hebben geopperd die direct met mijn thema te maken hebben. Arendts bekommernis om het verlies van de publieke ruimte, de gemeenschappelijke grond, is actueel (zie hoofdstukken 2 en 12). John Lockes theorie over het bezit van land (hoofdstuk 7, 'Eigendom en economie') is dat zeker net zo in deze neoliberale tijden. Heideggers aanpak om de plaats weer tot een betekenisvol begrip te maken in een wereld waarin ruimte vooral als geld wordt gezien, zijn colleges over 'het beginsel van de grond' en de wijze waarop hij bezweken is voor de bruine verleiding van de *Blut und Boden*-ideologie (zie hoofdstuk 10), is een ander perspectief dat ik moest kiezen. Met Gilles Deleuze komt in hoofdstuk 14, 'De wijde vlakte', pas de nomade in beeld, de mens die juist niet in de stedelijke samenleving past en die mentaal nog dicht bij de begintijd van de jagers-verzamelaars staat. De verhouding van oude en nieuwe nomaden met de grond is principieel anders dan die van burgers en boeren.

De algemene cultuurfilosofische achtergrond komt direct in het tweede hoofdstuk, 'Hedendaagse grondeloosheid', aan bod. Dat tamelijk theoretische stuk gaat over de ervaring van de grondeloosheid die de moderne tijd heeft gebracht, zowel in letterlijke zin vanwege de verstedelijking en de specialisatie van de arbeid als meer geestelijk gezien, in

de zin van het verdwijnen van de traditionele religie als dragende en bindende factor. Lange tijd heeft dit boek in mijn gedachten *Grondeloosheid* geheten. Ik wilde de grond verkennen vanuit de wetenschap dat we grondeloos zijn. Maar al schrijvend, lezend en zwervend met mijn bandrecorder langs de mensen die in dit boek aan het woord komen, kwam ik tot het besef dat zo'n uitgangspunt het verlies van de grond al als definitief heeft afgeboekt. Het is een manier van denken die de aarde verlaten heeft avant la lettre. Een soort nostalgische terugblik. En daar moest deze onderneming nu juist niet op uitdraaien. Integendeel, ik wilde in het journalistieke en essayistische werk een waardeherstel bewerkstelligen. Mijn ontmoeting met de hoogbejaarde mevrouw Van Dommelen op haar volkstuin in Loosduinen (zie hoofdstuk 9, 'Op de volkstuin') bracht me tot slot helemaal af van het idee grondeloosheid als uitgangspunt te nemen. Toch blijft ze de achtergrond van dit boek. Ik denk nog steeds dat ze hét kenmerk is van het moderne bestaan, maar niet meer dat ze de noodzakelijke uitkomst is van de geschiedenis. We kunnen ook voor de aarde kiezen. Dat deze inleiding de titel draagt 'De grond onder onze voeten' en de afsluitende samenvatting een titel heeft die verwijst naar de klassieke sciencefictionfilm *2001: A Space Odyssey* waar een ruimtevaarder in het luchtledige de dood vindt, is geen toeval. De grondeloze dood van de laatste is naar mijn overtuiging symbolisch voor het einde van het menselijk geloof in de instrumentele rede. Ik pleit daarom, met anderen, voor een aardse rede, een rede die op de grond blijft omdat ze daaruit voortkomt.

Ik heb in dit boek ook gezocht naar mijn persoonlijke band met de grond. Als bewoner van de Randstad was dat niet eens zo'n opgave. Er zijn oude begraafplaatsen, stukjes weiland, archeologische opgravingen, volkstuincomplexen et cetera. Natuurlijk speelde de literatuur bij die persoonlijke

verkenningen een belangrijke rol, want literatuur plaatst de eigen ervaring in een ruimer verband van gedeelde verbeelding. De twee persoonlijke essays ('Onverharde wegen' en 'Zandkorrels', respectievelijk hoofdstuk 5 en 17) zijn min of meer toevallig ontstaan uit een combinatie van literatuur die me aanspreekt en het thema grond waarmee ik bezig was. 'Zandkorrels' vindt zijn oorsprong in een gedenkboek over Riet Raaphorst dat op mijn pad kwam. Het verhaal over deze verlamde, vroeg gestorven kunstenares liet me niet meer los en ik begon na te denken over 'de grond' van haar bestaan daar op dat kleine stukje grond waar ze geleefd heeft. Ik heb haar korte leven in verband gebracht met Spinoza's troostrijke stoïcisme. In 'Onverharde wegen' komen Tsjechovs landschapsbeschrijvingen en mijn eigen fietstochten samen in een beschouwing over de rol van de open grond voor de stad. Hoe belangrijk die is voor het stadsklimaat weten we wel; toch verdwijnen steeds meer sportvelden onder kunstgrasmaten. Er is daarom iets paradoxaals aan de hand: vergroening van de stad en verstening trekken tegelijk op. Maar echte vergroening van de stad heeft open grond nodig, en waarschijnlijk veel ook als we de toekomstscenario's over een verhongerende stad moeten geloven. Daarnaast is er nog een aspect: open grond prikkelt de verbeelding, hij plaatst het hier en nu van de stad in historisch en zelfs mythisch perspectief. De ondergrond van de stad, met zijn riolen, telefoonkabels, onderaardse krekens en riviertjes zelfs, en dieren- en mensenbeenderen, is ook het ondergrondse van ons bewustzijn. Iedereen die wel eens naar graafwerkzaamheden in de stad kijkt, kan dat beamen. Het is niet voor niets dat zo'n kijkspel altijd tientallen gepensioneerden een dagbesteding lijkt te bezorgen.

Was dit boek een schilderij, dan zou er waarschijnlijk de aanduiding 'gemengde techniek' bij hebben gestaan. Filosofische analyse, persoonlijke verkenningen, interviews en journalistieke reportages volgen elkaar op. Naar mijn ge-

voel vloeien ze uit elkaar voort of vullen ze elkaar aan. De uitkomst van mijn onderneming heeft nooit van tevoren vastgestaan, behalve dat ik het onderwerp grond wilde onderzoeken om de gevoelswaarde ervan te kunnen peilen. Ik heb dat in semantisch opzicht gedaan zoals in hoofdstuk 3, ‘Metaforen’, waar het uitsluitend gaat over wat ‘grond’ in taal en literatuur kan betekenen. Maar ook door een intuïtie uit te werken dat er verband is tussen de uitvinding van het prikkeldraad en de privatisering van het publieke leven. Hoofdstuk 8, ‘De prijs van polderland’, gaat specifiek in op de problematiek van de grondprijzen en de rol van het vastgoed daarin. In stedelijke gebieden is de affectieve waarde van grond vrijwel weggevaagd door de externe waarde ervan, de prijs. Grond is dan uitsluitend verhandelbare waar omdat met die grond iets gebeurt dat veel geld kan opleveren. De kwaliteit ervan, zoals vruchtbaarheid of historische ligging, telt nauwelijks meer mee.

Wat ik in de komende hoofdstukken ‘de intrinsieke waarde van grond’ noem is daarmee niet los te zien van de menselijke gemeenschap, zoals in de ecologische beweging vaak wel wordt gedaan. Waarde is een begrip dat ontstaat in het menselijk bewustzijn en het is dus de mens die ergens waarde aan *hecht*. Tegelijk is het menselijk bewustzijn geen leeg vat, maar een gevoelsmatige betrokkenheid bij de wereld waarin wij leven. De intrinsieke waarde van de grond betekent dat die grond voor mensen – groepen of individuen – iets uitdrukt van een emotionele binding. Misschien zijn wij op die plaats geboren en opgegroeid, misschien gaat het om vruchtbare aarde waar wij een goed bedrijf op kunnen voeren, misschien is het een stuk land dat wij met onze voorouders delen, of waar een landschap te vinden is waar wij aan gehecht zijn. De waarde van grond is dus altijd relationeel, wat iets anders is dan relatief. Het gaat weliswaar om een subjectieve waarde in die zin dat die niet in geld uitgedrukt kan worden, maar deze is net zo reëel als de grondprijs.

Tot slot: mijn onderneming is geen oefening in cultuurpessimisme. Het openingshoofdstuk, 'In het tuincentrum', is een reportage over het verschijnsel tuincentrum. Daarin wordt de paradox zichtbaar dat wij in naam weliswaar gek zijn op tuinen, maar in werkelijkheid steeds meer steen in ons leefmilieu brengen. Tot groot verdriet van egel en winterkoninkje. Ons leven versteent, vooral ook in de buitenwijken, waar we ironisch genoeg juist de landelijkheid wilden opzoeken. In zekere zin is die verstening een letterlijke vorm van grondeloosheid. Dat zou pessimistisch kunnen stemmen. Maar het laatste hoofdstuk (voor het al genoemde concluderende slotstuk) doet verslag van een ontwikkeling die juist optimistisch kan stemmen: de vergroening van de steden die noodgedwongen in het verschiet ligt als de globaliseerde voedselvoorziening vastloopt. Het denken en werken aan zogeheten transitiesteden, waar de tuinbouw binnen de stadsmuren is teruggekeerd en het ommeland weer voor voedselproductie aangesproken zal moeten worden, vind ik een opwindende ontwikkeling. Hier is dus sprake van een hervinden van de directe verstandhouding die mensen eeuwenlang met grond hebben gehad, maar nu in een stedelijke setting. Komt er een tijd dat er stadsboeren door de P.C. Hooft zullen lopen? Het is in elk geval een utopische gedachte die stimuleert.

1 In het tuincentrum

Het voorjaar in Nederland wordt niet alleen gekenmerkt door de jaarlijkse paddentrek, maar massaal trekt ook de bevolking erop uit. De attractieparken gaan weer open, de Keukenhof stelt zijn pracht tentoon en in de steden legt de horeca weer beslag op de trottoirs en de pleinen. En de mensen strijken er neer. Sinds enkele decennia behoort ook een bezoek aan een van de vele tuincentra die ons land telt tot de rituelen van het voorjaarsontwaken. Vooral als het weer veelbelovend is krijgen mensen de kriebels; ze willen de tuin weer in. Niet alleen gaan ze naar die centra toe om snel wat pootplantjes te halen, maar ook om de voorpret van de lente te beleven, zoals vrouwen die de zomercollectie in de warenhuizen komen bekijken hoewel het buiten nog jassenweer is. Ze zoeken een nieuwe boom voor in de voortuin, en besluiten nu toch ook maar een barbecue aan te schaffen voor de vrije zomeravonden. Het buitenleven lokt.

Nederland telt zo'n 750 tuincentra. Ze liggen verspreid over het land, aan de rand van de steden en op het platteland, vaak op plaatsen waar vroeger nog kleine kwekerijen gehuisvest waren. Een aantal ervan is nog steeds zelfstandig, maar de meerderheid maakt deel uit van ketens met klinkende namen als IntraTuin, Groenrijk, Tuinwereld, Life & Garden, Europatuin en Vrienden van de Tuin. Buitenlandse ketens vechten zich van over de grens de Nederlandse markt binnen. De groei van de sector is afgelopen dertig jaar enorm geweest. In 2005 werd door consumenten-

ten 2401 miljoen euro uitgegeven; in 2007 was dat al 2770 miljoen.¹ En dat zijn cijfers waarin de aanleg van tuinen en bestratingen – het zogeheten grootonderhoud – niet zijn meegerekend. In het totaal gaat er nog veel meer om in de groensector. Om een idee te geven: in datzelfde jaar werd een bruto omzet genoteerd voor de gehele groensector van 2,75 miljard euro, hoewel daaronder ook de particuliere hoveniersbedrijven, plantsoenendiensten en instellingen vielen.

Van de totale groensector, die goed is voor vele tienduizenden banen, maken de tuincentra slechts 4 procent uit, maar binnen die 4 procent beheersen ze, zeker op het terrein van ‘groen’, zoals de verzamelnaam luidt voor planten, bomen, heesters, bollen en zaden, de markt. Bijna 70 procent van de Nederlandse huishoudens koopt wel in tuincentra.² Ondertussen heeft de gewone bloemist in het winkelcentrum om de hoek het zwaar gekregen. Snijbloemen verkoopt hij nog wel, maar ander groen, zoals kamer- en tuinplanten, wordt minder en minder. Het bloemetje bij de bloemist is vooral een cadeautje voor anderen, hebben onderzoekers geconstateerd. Als ze voor zichzelf wat willen kopen gaan mensen naar het tuincentrum. Maar niet alleen heeft de bloemist concurrentie van de tuincentra, ook super- en bouwmarkten pikken hun graantje in de groenwereld mee. Tegelijkertijd worden veel tuincentra steeds minder ‘groen’. Je kunt er zo’n beetje alles kopen wat met het leven in en rond het huis te maken heeft: begonia’s, buxushaagjes en sierappels uiteraard, tuingerei en in het winterseizoen kerstbomen, vuurwerk en alles wat met de decembermaand te maken heeft, maar ook sfeerverlichting voor binnen, meubelen, sauna’s, bubbelbaden en kaarsen. Veel centra, zeker de grote, hebben bovendien een restaurantje en een ballenbak, ze organiseren cursussen en hebben kleine tentoonstellingen. En met de kerst wordt er glühwein geschonken. Tuincentra zijn lifestylecentra geworden.